

تأثیر وضعیت اقتصادی در رفتار اعضای خانواده از منظر قرآن

چکیده

سمیه هرورانی فراهانی^۱

وضعیت اقتصادی یکی از عوامل کلیدی در شکل‌گیری رفتار و تعاملات اعضای خانواده است که تأثیرات عمیقی بر روابط خانوادگی، تربیت فرزندان و کیفیت زندگی مشترک دارد. در قرآن کریم، به موضوعات اقتصادی و اجتماعی توجه ویژه‌ای شده است و آموزه‌های آن می‌تواند راهگشای درک بهتر این تأثیرات باشد. این مقاله به بررسی تأثیر وضعیت اقتصادی بر رفتار اعضای خانواده از منظر قرآن می‌پردازد. ابتدا به تحلیل مفاهیم اقتصادی در آیات قرآن، و خانواده پرداخته شده. سپس، چگونگی نقش و جایگاه اقتصاد بر روند کیفی نظام خانواده تأثیر این مفاهیم بر روابط خانوادگی، از جمله تأثیر اقتصاد قوی و ضعیف در خانواده را بررسی می‌شود. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که وضعیت اقتصادی نه تنها بر تأمین نیازهای مادی خانواده تأثیر دارد، بلکه می‌تواند بر روحیه، آرامش روانی و انسجام خانواده نیز اثرگذار باشد. در نهایت، آثار مخرب اقتصادی بر رفتار اعضا خانواده بر اساس آموزه‌های قرآن می‌پردازد و اهمیت توجه به ابعاد معنوی و اخلاقی در کنار مسائل اقتصادی را مورد تأکید قرار می‌دهد. روش تحقیق پژوهش پیشرو کتابخانه‌ای و با استناد به منابع احادیث و آیات قرآن کریم می‌باشد.

کلید واژه: خانواده، اقتصاد، فرزند، والدین

^۱ حوزه علمیه ریحانه النبی مارلیک (سطح دو)؛ استاد رضایی/استاد حمیدی

مقدمه

یکی از موضوعات بسیار مهمی که در قرآن کریم مطرح است خانواده است. خانواده، خشت بنای اجتماع است و اگر خانواده ها سالم و متعالی و استوار باشند میتوان به داشتن جامعه ای سالم و متعالی و استوار، امیدوار بود؛ همچنان که اگر خشت یا آجر سالم و محکم داشته باشیم، می توانیم امیدوار باشیم که ساختمانی محکم و مستحکم بر سرپای آوریم. مهمترین اصل در هر جامعه ای خانواده است و چیزهایی که جامعه و ارکان جامعه را به طرف رشد می کشاند خانواده است، هر چیزی که بتواند خانواده را به نظم و انضباط به صورت مطلوب به وجود آورد مورد اهمیت قرآن و اسلام است لذا یکی از آنها مسأله اقتصاد است و از آن چیزهایی است که اهمیت آن در جامعه احساس می شود.

ارکان نظام جامعه بر نظام خانواده است به همین خاطر آنچه مورد تحکیم و پیشرفت نظام خانواده می شود مورد اهمیت قرآن و روایات است به همین جهت مورد اهمیت ما است چون اگر ضعف پیدا کرد مورد ضعف جامعه می شود و اگر قوت پیدا کرد باعث قوت جامعه میشود لذا می خواهیم در رابطه با یکی از مسائل که همان مسأله ی اقتصاد است و می تواند نظام خانواده را تقویت کند مورد بررسی قرار بدهیم. در پیشینه تحقیق مورد نظر میتوان به موارد زیر اشاره کرد:

۱- « اقتصاد خانواده و مددکار اقتصادی: نویسنده: نادر احمدبیگی »: مددکار اقتصادی، برگرفته از تعالیم عالی اسلامی است، که این ایده پردازی و طراحی شده برای تقویت خانواده ها و گروه های حقیقی و حقوقی، تولیدکنندگان و متقاضیان و همچنین عاملی مهم برای ایجاد تعادل در بازار عرضه و تقاضا و امنیت اقتصادی برای یک اقتصاد پایدار خواهد بود. با توجه به تخصصی بودن مددکار اقتصادی و به عنوان یک کارآفرینی نوین که باعث راهگشایی مشکلات تمام مشاغل جامعه می گردد. در این کتاب، چگونگی تشکیل اقتصاد خانواده شرح داده می شود و جایگاه رشد و توسعه اقتصاد جامعه با ایفای نقش خانواده و مددکار اقتصادی بررسی می گردد. همچنین در پایان کتاب ویژگی های یک مددکار اقتصادی خانواده معرفی می شود.

۲- عنوان: «رفتارشناسی اقتصادی از دیدگاه قرآن کریم؛ انسان مادی گرا و انسان فطرت گرا: تألیف: علی اصغر هادوی نیا» قرآن کریم بر آن است که انسان یکی از دو گرایش اصلی (مادی گرا یا فطرت گرا) را داراست، این تحقیق نیز بر همین اساس سامان یافته است. بخش

اول کتاب به کلیات مفاهیم این موضوع پرداخته و مؤلف در بخش دوم تلاش دارد که رفتار اقتصادی انسان مادی‌گرا را مورد تحلیل رفتاری قرار دهد. در این بخش خواهیم دید که معرفی قرآن کریم از رفتارهای انسان مادی‌گرا تفاوت دارد. بخش سوم به تحلیل رفتار اقتصادی انسان فطرت‌گرا پرداخته. فطرت همان آفرینش اولیه انسان است و انسان فطرت‌گرا کسی است که در تنظیم رفتارهایش به این آفرینش اولیه توجه دارد. بخش چهارم هم به مقایسه رفتاری انسان مادی‌گرا و انسان فطرت‌گرا پرداخته؛ اما برای پرهیز از تکرار، روشی را اتخاذ کرده است که نشان دهد رفتارشناسی‌های مطرح شده در دو بخش قبل، ثمره مفیدی در تخصیص و توزیع منابع و درآمد دارد.

لذا در این تحقیق به پژوهشگر این امکان را می‌دهد که به درک عمیق‌تری از تأثیر وضعیت اقتصادی بر رفتار اعضای خانواده و ارتباط آن با آموزه‌های قرآن برسد. که این هدف می‌تواند از تحقیقات دیگر متمایز کند.

۱- مفاهیم

۱-۱- خانواده

خانواده به معنای خاندان، دودمان، اهل خانه، زن و فرزند و فامیل معنا شده است.^۱ خانواده در فارسی معادل «اهل» در کلام عرب است. اهل الرجل: یعنی کسانی که نسبی یا دینی یا چیزی همانند آن، مثل خانه ای، شهر و بنایی ایشان را با یکدیگر جمع و مربوط می کند و آنها را اهل و خانواده آن شخص گویند. پس اهل الرجل در اصل کسانی هستند که مسکن و خانه ای واحد، آنها را در یک جا جمع و فراهم می آورد. سپس این معنی توسعه یافته و گفته اند اهل بیت یعنی کسانی که نسبت خانوادگی وسیله جمع آن هاست و بعد اصطلاح- اهل بیت- به طور مطلق به خاندان پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم اطلاق شده است و آنها با این اصطلاح شناخته شده اند چنانکه در آیه ۳۳ سوره مبارکه احزاب: «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا» آمده است. اهل الرجل به همسر مرد نیز تعبیر شده است.^۲

خانواده از نظر اصطلاحی: خانواده، نهادی است که بر پایه ازدواج مرد و زن شکل می گیرد و با تولیدمثل، توسعه می یابد. این نهاد، اساس سازندگی شخصیت انسان و مهم ترین عامل تکامل جامعه بشر است و از این رو، اسلام، که برنامه ی تکامل انسان است برای تأسیس و تحکیم این نهاد سرنوشت ساز و پیشگیری از فروپاشی آن، رهنمودهای بسیار مهمی ارائه کرده است.^۳

۱-۲- اقتصاد

در فرهنگ لغت^۴ «اقتصاد به معنی میانه راه رفتن میانه روی کردن به اندازه خرج کردن؛ تعادل دخل و خرج را نگاه داشتن؛ و میانه روی در هر کار»، آمده است.

^۱ عمید، فرهنگ فارسی، ص ۴۲۳

^۲ راغب اصفهانی، مفردات، ص ۹۶

^۳ محمدی ری شهری، تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث، ص ۱۱

^۴ همان، ص ۱۷۸

اقتصاد از دیدگاه اسلام هم به معنای میانه روی و رعایت حد اعتدال به کار رفته^۱ و در میان راه های منحرف به «راه میانه گفته می شود در قرآن کریم آمده: «وَعَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهَا جَائِرٌ»^۲ و بر خداست که راه راست را به بندگان نشان دهد اما بعضی از راهها بیراهه است چنانکه در «راه رفتن متوسط» میان تند رفتن و آهسته رفتن هم آمده قرآن کریم می فرماید: «فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِّنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ»^۳ از میان آن ها عده ای بر خود ستم کردند، و عده ای میانه رو بودند». قرآن کریم می فرماید: «وَاقْصِدْ فِی مَشِیْکَ»^۴ (پسرم!) در راه رفتن، اعتدال را رعایت کن». در اصطلاح اقتصادی جدید، به دو صورت به کار رفته: الف. میانه روی در زندگی ب. تمام اموری که به طور مستقیم یا غیر مستقیم به پول مربوط می شود.^۵

۲- نقش و جایگاه اقتصاد بر روند کیفی نظام خانواده

تردید نیست که اسلام دین جامع و کاملی است که در بردارنده ی تمام برنامه های زندگی انسان در هر دو جهان است. ویژگی این دین آن است که در تمام زمینه های، عبادی، سیاسی، اجتماعی، اخلاقی و اقتصادی دارای برنامه بوده و مقتضیات رشد و پیشرفت بشر را در نظر گرفته و موانع سعادت و کمال را بازگو نموده است.

یکی از بنیادی ترین عوامل رشد و پیشرفت انسانها مسأله ی اقتصاد است اگر اقتصاد جامعه یا اقتصاد خانواده دچار مشکل باشد و مردم با تنگدستی و محرومیت اقتصادی بسر ببرند، هیچ گونه باور اعتقادی و رفتار اخلاقی را پذیرا نخواهند بود؛ به همین جهت پیامبر فرمود «كَادَ الْفَقْرُ أَنْ يَكُونَ كُفْرًا»^۶ ناداری نزدیک است که به کفر بینجامد. پس از این حدیث برداشت می شود که مسأله ی اقتصاد بر روند اعتقادی و اخلاقی خانواده نیز تأثیر بسزایی دارد و اگر خانواده ای از این نظر ضعیف باشد چه بسا افراد آن از لحاظ، ایمان سست و ضعیف خواهند بود.

^۱ صافی، احمد مدیریت و اقتصاد در خانواده، ص ۱۳۳

^۲ نحل / ۹

^۳ فاطر / ۳۲

^۴ لقمان / ۱۹

^۵ شیرازی، محمد نگاهی به مکتبهای اقتصادی، ص ۸

^۶ کلینی محمد بن یعقوب کافی، ج ۳، ص ۷۴۸

رسول خدا در وصیت خود به حضرت علی فرمود که چهار چیز کمر انسان را می شکند - رهبر و پیشوایی که خدا را نافرمانی میکند و مردم از وی پیروی می کنند؛ - زنی که شوهرش از او محافظت میکند و او خیانت میکند؛ - فقر و نداری که قدرت چاره جویی را از فقیر می گیرد؛ - همسایه ی بد در کنار خانه ثابت و همیشگی.^۱

بنابراین فقر و نداری به عنوان آسیب جدی خانواده به قدری شکننده و مؤثر است که پیامبر خدا از گرفتار شدن به آن به خدا پناه میبرد و دیگران را نیز سفارش به این امر میکند و تحمل آن را از آتش نمرود دشوارتر و کمر شکن میدانند در بیان سایر ائمه نیز تعابیری شبیه این مطالب آمده است؛ مانند فقر نزدیک ترین چیزها به کفر و بی ایمانی است،^۲ و مرگ بزرگ^۳ تنگدستی آدم باهوش و زیرک را گنگ و لال و در شهر خودش غریب می نمایند^۴ و مرگ بهتر از فقر و بی چیزی است.^۵

۳-۲-اسراف و تبذیر

از دیگر عوامل اقتصادی سقوط نظام خانواده که در مباحث پیشین متذکر شدیم اسراف و تبذیر است که یک سری آثار سوء خانوادگی، اجتماعی و اخروی بر آن مترتب می شود. در اینجا به ذکر چند مورد از این آثار می پردازیم:

۳-۲-۱-مفسد بودن اسراف کار

بر اساس تصریح قرآن کریم شخص اسراف کار، مفسد است؛ برای اینکه هم به خودش ستم میکند و هم به مردم وقتی بیش از حد مصرف میکند؛ یعنی آن زیادی را مالک نیست و حق مصرف ندارد. قرآن می فرماید: «وَلَا تُطِيعُوا أَمْرَ الْمُسْرِفِينَ * الَّذِينَ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ»^۶ و فرمان مسرفان را اطاعت نکنید! * همان ها که در زمین فساد میکنند و اصلاح نمی کنند.»

^۱ نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی، ج ۱، ص ۳۲۰

^۲ همان

^۳ نهج البلاغه، همان، حکمت ۱۵۴؛ ابن شعبه حرانی، تحف القول، ص ۱۴۹

^۴ همان حکمت ۳، ص ۱۰۸۹

^۵ آمدی، عبدالواحد غرر الحکم، ص ۱۷، ش ۴۴۷؛ کلینی، محمد بن یعقوب، کافی، ج ۸ ص ۲۱

^۶ شعراء ۱۵۱ و ۱۵۲

۳-۲-۲-خشم الهی و غضب خدا

شخص مسرف مورد خشم و غضب خدا است. اسراف کار چون تعادل و توازن اقتصادی جامعه را بر هم می ریزد از رحمت الهی به دور و گرفتار خشم خدا می شود؛ همانگونه که در قرآن آمده است: «إِنَّهُ لَا يَحِبُّ الْمُسْرِفِينَ»^۱ خداوند مسرفان را دوست ندارد!

امام صادق(ع) فرمود: «إِنَّ السَّرْفَ أَمْرٌ يُبْغِضُهُ اللَّهُ»^۲ اسراف، امری است که مورد غضب خداست. بنابراین، یکی از آثار سوء اسراف، خشم الهی است.

۳-۲-۳-بی نصیب شدن از نعمتهای خدا

از بین رفتن برکت و گرفتار شدن در فقر روشن ترین اثر اقتصادی اسراف فقر و از بین رفتن برکت از سفره ی بندگان خدا و سلب نعمت از آنان است.

پیامبر اکرم(ص) فرمود: «هرکس در زندگی، میانه روی کند، خداوند او را نعمت می دهد و هرکس زیاده روی و اسراف کند خداوند او را از نعمتهای خود بی نصیب سازد.»^۳

امیرالمؤمنین امام علی(ع) فرمود: «سَبَبُ الْفَقْرِ الْإِسْرَافُ»^۴ ولخرجی عامل فقر است.

۳-۲-۴-عدم هدایت پروردگار و نابودی انسان

محرومیت از هدایت پروردگار و هلاکت و نابودی اسراف از هر نوعی که باشد، انسان را به نابودی می کشاند.^۵ قرآن کریم می فرماید: «إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ»^۶ خداوند کسی را که اسرافکار و بسیار دروغگوست هدایت نمی کند.

^۱ انعام ۱۴۱۰

^۲ کلینی، کافی، ج ۴، ص ۵۲

^۳ پاینده، نهج الفصاحه، ص ۲۷۵

^۴ نوری، مستدرک الوسائل، ج ۱۵، ص ۲۶۶

^۵ میرعمادی، احمد اقتصاد در اسلام، ص ۱۳۳

^۶ غافر / ۲۸

نتیجه گیری

وضعیت اقتصادی نقش حیاتی در کیفیت نظام خانواده دارد. اقتصاد قوی می‌تواند به پیشرفت تحصیلی فرزندان، ایجاد امنیت و آسایش، و افزایش رضایت و آرامش در خانواده کمک کند. در مقابل، اقتصاد ضعیف منجر به افت تحصیلی، بزهکاری، خشونت‌های خانوادگی و طلاق می‌شود. مسئولیت‌های اقتصادی به عهده مردان است و ناتوانی در تأمین نیازهای مالی می‌تواند احساس ناکامی و کاهش عزت نفس را به همراه داشته باشد. بنابراین، بهبود وضعیت اقتصادی خانواده‌ها می‌تواند به رشد و تعالی اجتماعی و خانوادگی کمک کند.

آثار مخرب اقتصادی بر رفتار اعضای خانواده به‌ویژه از طریق فقر و اسراف به وضوح قابل مشاهده است. فقر نه تنها مانع از دسترسی به آموزش و فرهنگ مناسب می‌شود، بلکه می‌تواند منجر به بروز اختلافات خانوادگی و افزایش مفاسد اجتماعی گردد. همچنین، فقر به کاهش اخلاقیات و بروز جرایم کمک می‌کند. از سوی دیگر، اسراف و تبذیر به فساد اقتصادی و اجتماعی می‌انجامد و افراد را از رحمت الهی دور می‌کند. اسراف‌کاران نه تنها از نعمت‌ها و برکت‌های زندگی محروم می‌شوند، بلکه ممکن است به نابودی و عدم هدایت دچار شوند. در نتیجه، توجه به مسائل اقتصادی و تلاش برای بهبود وضعیت مالی خانواده‌ها برای حفظ سلامت و کیفیت زندگی خانوادگی ضروری است.

منابع

✽قرآن کریم

- ۱- ابن ابی الحديد، عبد الحميد بن هبه الله ، **شرح نهج البلاغه**، قم، مكتبة آيت الله المرعشي النجفي(ره)، ۱۴۰۴ق
- ۲- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، **تحف القول**، محقق: علی اکبر غفاری، قم، جامعه المدرسين، ۱۴۰۴ق
- ۳- آناستازی، آه، **روان آزمایی**، مترجم: محمد نقی براهنی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۶۱ش
- ۴- پاینده، ابوالقاسم، **نهج الفصاحه**، تهران، انتشارات دنیای دانش، ۱۳۸۲ش
- ۵- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، **غرر الحکم**، قم: دارالحديث، ۱۳۸۳ش
- ۶- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، **مفردات راجب**، دمشق: دارالقلم، ۱۴۱۶ق
- ۷- سیف، علی اکبر، **روانشناسی پرورشی**، تهران، انتشارات آگاه، ۱۳۶۳ش
- ۸- سیوطی، جلال الدین، **جامع الصغیر**، بیروت، انتشارات دارالکتب العلمیه، ۱۳۷۳ش
- ۹- شبذینی پاشاکی، محمد، **کانون آرامش**، قم، انتشارات زمزم هدایت، ۱۳۹۲ش
- ۱۰- شعیری، محمد بن محمد، **جامع الاخبار**، نجفی، حیدریه، بی تا
- ۱۱- صافی، احمد، **مدیریت و اقتصاد در خانواده**، تهران، انتشارات انجمن و اولیا و مربیان، ۱۳۸۸ش
- ۱۲- عالمی، علی، **خانواده در پرتو قرآن و حدیث**، قمف انتشارات خدادای، ۱۳۹۰ش
- ۱۳- عمید، حسن، **فرهنگ فارسی**، تهران، انتشارات امیر کبیر، ۱۳۷۱ش
- ۱۴- فرجاد، محمد حسین، **مشاوره خانواده**، تهران، انتشارات دانشگاه آزاد، ۱۳۷۲ش
- ۱۵- کلینی، محمد بن یعقوب، **کافی**، بیروت، دارالتعارف، ۱۴۰۱ق
- ۱۶- مایرزبلر، گلن و استیوارت جونر، **روانشناسی نوجوانی برای مربیان**، مترجم: رضا شاپوریان، تهران، انتشارات امیر کبیر، ۱۳۵۰ش
- ۱۷- متقی هندی، حسام الدین، **کنز العمال**، بیروت، انتشارات موسسه الرساله، ۱۴۱۳ق

- ۱۸- مجلسی، محمدباقر، *بحار الانوار الجامعة لدرر الأخبار الأئمة الأطهار*، بیروت، دارالحیا التراث العربی، ۱۴۰۳ق
- ۱۹- محمدی ری‌شهری، محمد، *تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث*، عربی - فارسی، مترجم حمید رضا شیخی، قم دار الحدیث، ۱۳۸۷،
- ۲۰- میرعمادی، احمد، *اقتصاد در اسلام*، قم، انتشارات باقیات، ۱۳۹۰ش
- ۲۱- نوری، میرزا حسین، *مستدرک الوسائل*، قم، آل‌البیت، ۱۴۰۷ق
- ۲۲- هاشمی خویی، میرزا حبیب‌الله، *منهاج البراعة فی شرح نهج البلاغة*، مترجم: حسن حسن زاده آملی، تهران، انتشارات الاسلامیه، ۱۴۰۰ق